

ezt a *szabad* mondatot bontja ki az életmű elemzése során, s hozza olvasói közelébe a művekből áradó szabadság élményét. Remélhetőleg BUNUEL-NAPLÓ-jának másik hőse – ő maga – is eljut a Mesteréhez hasonló szabadsághoz. *Adja Isten!*

Gelencsér Gábor

TRAGÉDIA KÉT FELVONÁSBAN

Kövér György: *Losonczy Géza 1917–1957*
1956-os Intézet, 1998. 405 oldal, 1750 Ft

„Általánosságban Rákosi elvtárs azt a tanácsot adta – szól Losonczy Géza Révai Józsefhez írt levele 1949 nyarán, melyben a Népművelési Minisztérium szervezési munkájáról számol be főnökének –, hogy minél erőteljesebben vegyünk irányt ebben az ideológiai minisztériumban is képzett munkásokra. Hangsúlyozta, hogy a Rajk-ügynek a tanulságait ezen a téren is le kell vonni és a kulturális élet vezető frontján »órségváltást« kell végrehajtanunk. Helyeselte azt, hogy használható parasztpárti kérdések akarunk bevonni. Nyomatékosan aláhúzta, hogy óvakodjunk az »ügyes kispolgári zsidó intellektuelektől«. Ezekkel – mondotta – legalább ugyanannyi bajunk lehet, mint azokkal az értelmes munkásokkal, akiket be fogunk hozni – azzal a különbséggel, hogy míg a munkáskadereknél néhány évi keserves-verejtékes munka az esetek többségében meg fogja hozni a maga gyümölcsseit, addig az előbbi kategóriánál soha nem tudhatjuk, hogy mikor válnak belőlük kémek és mikor teszik tőlünkre erőfeszítéseinket éppen a pártvonal végrehajtásának az ürügyén.” (Budapesti Negyed, 1995. nyár. 224. o.)

Az idézett dokumentum egyike azon ritka megnyilatkozásoknak, melyekből kiderül, hogy adott pillanatban, vagyis a Rajk-per hónapjaiban (július folyamán lehetett hivatalosan is tudomást szerezni a perről) milyen megfontolások vezették Rákosit káderpolitikája meghatározásában. Losonczynek ekkortájt éppen kedvezett a káderpolitika aktuális iránya, ám az ilyesfajta megfontolások néhány évvel későbbi módosulása már az ő

vesztét okozta. Csak morfondírozhatunk rajta, hogy 1951-ben miért éppen a nem zsidó és nem moszkovita Losonczy és társai váltak megbízhatatlan és azon nyomban likvidálandó káderekké. Kövér György azonban elsősorban nem erre keresi a választ könyvében (bár kérdésként ez sem teljesen érdektelen), hanem főként Losonczy Géza személyiségének a belső átalakulásaira kíváncsi.

A korábbi munkássága alapján gazdaság-, sőt elsőrangú banktörténészként (!), újabban pedig a vállalkozó elit társadalomtörténészésként ismert historikus nem szokványos életrajzot írt. Ennek láthatóan ő maga is tudatában van. „Szándékunk szerint – jegyzi meg, a biográfia epikus áradását egy helyen váratlanul és rövid időre megszakítva – a karaktert és a karriert átfogó, »totális« életrajzot tekintjük mintaképeünknek. A személyiség, az emberi létezésrepek teljességének történelét igyekszünk összefoglalni. A biográfia korlátozását tehát sem politikai, sem pszichológiai nézőpontból nem vállalhattuk.” (85. o.)

Kövér azt ígéri tehát, hogy Losonczy és nem pedig Losonczy kora vagy e kor politikai világa áll majd elbeszélésének középpontjában. Ami, valljuk be, valóban ritkán követett eljárás mostani történetírásunkban, ahol a biográfiának „hagyományosan” leginkább a pusztán köztörténeti narratíva szokott megfelelni. Szinte nincs is ez alól kivétel kezdve Borsányi György Kun Béla-könyvével (1974), majd folytatva Hajdu Tibor Károlyi Mihályról szóló életrajzával (1978), s persze nem feledve az 1990-es évtized legkiemelkedőbb történeti biográfiáit, Romsics Ignác Bethlen István-könyvét (1991), valamint a Nagy Imre-életrajz eddig megjelent első kötetét Rainer M. János tollából (1996). Vagyis minden igazán jelentős történeti biográfia lényegében politikai életrajz volt (az utóbbi három mű már az alcímében is ezt a műfajmegjelölést tüntette fel).

Kövér György azonban letért a jól kitaposott útról, s ezért lépten-nyomon tematikai önkorlátozásra kényszerült. Így nem írta meg Losonczy apropóján a Márciusi Front debreceni mozgalmának a történetét, melynek egyébként ma már, mondhatni, tekintélyes a szakirodalma (Salamon Konrád, Tóth Pál Péter, Pintér István). Máskor viszont az is ebbe az irányba lendítette előre, hogy igyekezett mindjobban elszakadni a konvencionális történeti magyarázatoktól. Márpedig ef-

félékből bőven kijut neki, hiszen Losonczy életútján végighaladva újra és újra szembe találja magát azzal a történetírással, amely a „történelmi háttérrel” (a negyvenes és ötvenes évekről, és persze ’56-ról) többnyire agyonideologizált, velejéig átpolitizált fogalmat alkot magának. Innen az elhárító gesztus, amikor például Losonczy 1945 utáni újságírói pályafutását taglalva arra hívja fel a figyelmet, hogy az életút e szakaszát ábrázolva nem követheti „a normatív párttörténetírás zsákutcáját, amely a [Szabad Népbe Írt – Gy. G.] cikkeket az »ideológiai vonal helyessége« szerint értékeli”. Hiszen, fűzi hozzá magyarázatképpen: „A pártlap publikációiban tulajdonképpen maga a Párt »szólt meg«, mégsem volna célszerű a biográfia helyett párttörténetet írni.” (133. o.)

Ez az önkorlátozás, vagyis a biográfiai vonalvezetés végett érvényesített szelekció később is hat. Az újonnan, tehát Losonczy államtitkárként történt odahelyezésével egy időben fellállított Népművelésügyi Minisztérium története is csak annyiban érdekli a szerzőt, amennyiben az közvetlenül része Losonczy életének; ezért csak az tudható meg róla könyvéből, ami hősünk szempontjából elengedhetetlenül fontos. Hiszen, bocsátja előre: „Nem minisztériumi intézménytörténet írunk...” (182. o.)

A nem politikai életrajzként elgondolt biográfiában eszerint máshol húzódnak az elbeszélhető történet határai. Azzal, hogy a szerző lemond a politikai életrajz köztörténeti narratívájáról, saját maga számára is feladja a leckét. Nem elég ugyanis a személy középpontba állítása, abból önmagában nem kerekedhet épkezláb biográfia. Hiszen: „*Attól még nem lesz egységes a történet, mint egyesek vélik, hogy egy személyről szól. Végtelen sok dolog történhetik ugyanis egy emberrel, amelyek némelyikéből egyáltalán nem lesz egység; ugyanígy egy embernek sok tette is lehet, amelyekből nem lesz semmiféle egységes cselekmény.*” (Arisztotelész: POÉTIKA. Bp., 1974. 20. o.) Kövér György, amint azt korábban már idéztük, a „totális életrajz” fogalmával illeti saját metódusát, melyet nemcsak a hagyományos politikai életrajzzal, de a pszichohistóriával is szembeállít. Ez utóbbiról azonban, sajnos, nem esik sok szó könyvében, és végül is homály fedi, hogy miben tér el az általa követett út a pszichohistória gyakorlatától. Ami azért nagy kár, mert, mint ké-

sőbb látni fogjuk, Losonczy életútjának pszichológiai síkra terelt fogalmi értelmezése során kulcsszerepet szán a pszichohistória klasszikusának, E. H. Eriksonnak.

Továbbra is nyitott tehát a könyv pontos műfaji meghatározásának a problémája. Az akár totális életrajznak is nevezhető módszer szerintem leginkább *mikrotörténeti biográfia*-nak nevezhető. Ennek megfelelően Kövér György Losonczy-könyve műfaj tekintetében az életrajz, a társadalomtörténeti fogantatású mikrotörténet és a mélylélektani alapoazású pszichohistória sajátos keveréke. Ez az elegy teremti meg az egységes történet keretében elmondható életút főbb gondolati dimenzióit. Hadd szóljunk külön-külön is erről a három elemről vagy szintről.

Az életrajz jelen esetben egész egyszerűen az életút kronológiailag tagolt szokványos „tényeit” jelenti. Kövér György nem mulasztja el egyetlen privát vagy az egyén nyilvános életével összefüggő tény bemutatását sem, ha azokról szólnak dokumentumok. S mindezt a lineárisan előrehaladó kronológia szigorú rendje szerint beszéli el. Jellemzőek már pusztán a fejezetcímek is, melyek között feltűnően sok az időtartamra utaló kifejezés (debreceni egyetemi évek, egy szemeszter Besançonban, államtitkári évek, 13 nap..., az utolsó év, az utolsó órák).

De mit takar a talányos mikrotörténeti biográfia meghatározás? Ezen azt értem, hogy a politikai makrotörténet nézőpontját az egyéni életúttal párhuzamba állító és a kettőt közvetlenül összekapcsoló politikai életrajz íróitól eltérően Kövér a politika világához is alulnézetből közelít. Éppen úgy, ahogyan azt a dolgok működési módjára, a történések átélésére, az aközben szerzett emberi tapasztalatokra kíváncsi mikrotörténészek teszik. Hadd érzékeltessem ezt néhány példán. A harmincas évek végi represszív hatalmi gépezet finom elemzése során Kövér György azt vizsgálja, hogy miért maradt el időlegesen a korabeli legalitás határán mozgó debreceni baloldali egyetemista szervezkedés rendőri üldözése. Sombor-Schweinitzer, a hírhedt rendőrfőkapitány egy előadását taglalva arra következtet: már az maga külön mérlegelés tárgyát képezte, hogy mi számát valójában államellenes tömegmozgalomnak. „*Szubjektív minősítés kérdése volt – írja –, hogy »mederbe te-*

relnek», kanalizálnak-e, avagy »tömegmozgalmat« teremtenek. Az egész politikai nyilvánosság megfigyelése alapján bizonyos jelenségekről a múlt alapján, jelenre és jövőre vonatkozó feltételezésekből kellett eldönteniük, hogy azok államellenesek-e vagy sem.» (53. o.) És éppen az effajta, immár nem normatív, hanem a struktúrák réseiben rejlő mozgásteret, a tényleges cselekvési lehetőségeket felmutató mikroanalitikus megközelítés világít rá arra, hogy a történelmi emlékezetet mennyire pusztán a retrospektív konstruálás hozza létre. Hiszen az 1937 előtti debreceni baloldali egyetemi mozgalmak csak utóbb, a háború represszív légkörében nyerték el azt a rendőrhatalósági értelmezést, melyet a résztvevők 1945 utáni „hősi” emlékezési szintűgy megerősítettek, s amit végül a téma nyolcvanas években megélték történetírói diskurzusa teljesített ki.

Másik példánkban Kövér György a nyelvhasználat (és változásai) minuciózus vizsgálataát veti latba a történelmi megértés (és nem a magyarázat) érdekében. A nyelv mint az intencionálisan létező emberi világ megismerésének elsőrendű eszköze mindig is kitüntetett szerepet játszik a mikrotörténelmi és a történelmi antropológiai vizsgálódásokban. Kövér könyvében több alkalommal elemzi a korabeli politikai diskurzus nyelvét, így például, amikor a reakció (reakciós) kifejezés értelmét és használatának a módját firtatja (144–154. o.). A mozgalmi nyelv más esetben is nyomon követt sajtószersége (pl. 149–150. o.) azért volt fontos számára, mert így kerülhetett igazán hőse közelébe azokban az években, amikor a kommunista mozgalomban vezető újságíróként teljesen elmerülő Losonczy személyisége mindinkább megfoghatatlanná vált. A „totális életrajz” írója ilyenkor efféle különutakra kényszerül, mivel a lényegét érintő „kérdéseinkre nem találhatunk a Szabad Népbe írott cikkeiben még utalást sem. Személyes dokumentumok és visszaemlékezések sem vallanak a belső történésekről”. (154. o.) A politikai életrajz formájában megírt történelmi biográfiákban ekkor szokott előtérbe kerülni a köztörténelmi elbeszélés, ám Kövér György ezt az utat nem követheti.

A biografikus narráció jellege innen kezdve nyomban meg is változik. A fejlődésregényre emlékeztető műben a szerző mindaddig, amíg pontosan nyomon követhette a sze-

mélyiség belső átalakulását, bőven merített az episztoláris elbeszélés technikájából. S ezzel a regényírás régi, végeredményben XVIII. századi (angol) hagyományához nyúlt vissza, vagyis arra az időre, amikor Richardson levelek és velük kapcsolatos kommentárok egybefűzése útján teremtett regényformát. Irodalomtörténelmi megítélés szerint az effajta epika intímebb, személyesebb, de egyúttal objektívabb is a közönséges elbeszélő módszernél, ugyanakkor kiválóan alkalmas ironikus hatás keltésére. Tény, hogy Kövér György történetek ezen a ponton az a nagyszámú fennmaradt levél képezi fő forrását, melyeknek ekkoriban két címzettje volt, Losonczy édesanyja és franciaországi barát-nője, Suzanne. Mellettük persze fontos az is, amit a biográfia hőse naplójában, valamint kéziratos regénytöredékében rögzített saját belső világáról.

Nemcsak az érdekes, hogy mire használja Kövér az episztoláris dokumentumanyagot, legalább annyira tanulságos az is, hogy miként alkotja meg belőlük az elbeszélés szövegét. Mivel a harmincas évek végéről Losonczyhoz írt levelek nem(igen) maradtak fenn, mindenesetre kevés ilyen idéz a szerző, az episztoláris regénytechnika (XVIII. században) megszokott többhangúsága itt csak úgy valósulhat meg, ha a szerző a nagyjából egy időben írt, tárgyukban is rokon vagy egymással összefüggő, ugyanakkor más-más címzetteknek szóló leveleket párhuzamba állítja egymással. Ennek olyan monológ a végeredménye, amely belső párbeszédet sejtet (1. el-sősorban a 70–75. oldalakat). Ez az egész erősen emlékeztet a klasszikus (pszicho)analitikus szituációra, ahol az analizálandónak minden elérhető gondolatát ki kell ahhoz mondania, hogy a verbalizálással végre maga előtt is tudatosuljon s egyúttal kívülről is megfigyelhetővé váljon a rejtett tudattartalom.

Lássuk, hogyan tárja fel Kövér a levelek nyomán a helyét lázasan kereső s akkoriban (1939-ben) még igen bizonytalan lelkületű Losonczy belső ambivalenciáját. A Suzanne-nak szóló levelekben rendre úgy szólal meg Losonczy, mint aki elhivatottsága tudatában eltökélten készül majdani „hivatásos forradalmár” szerepére. „Filozófiám: ugyanazokért az eszmékért akarok meghalni, amelyek élhetnek. Ez a dilemmám lényege” – írja 1939 szeptemberé-

ben, miközben azon töpreng, hogy hazatérjen-e abba az országba, amely elvei ellen való dologra készül (ti. a németek oldalán belépni a háborúba). Vagy inkább dezertőrként Franciaországban maradjon s ezzel vállalja az örökös lelkiismeret-furdalás ódiáját, hogy hátat fordított harcai igazi frontjának, „ami mégis csak az én hazámban van”. (75. o.)

A két héttel később anyjának írt nyugtató levelében viszont nyoma sincs mindeme kínzó dilemmáknak és belső bizonytalankodásoknak. Gyors hazatérését ígéri benne, mondván: „tudom jól, mit csinálok és nagyon szeretem az Anyámat ahhoz, hogy ok nélkül aggodalmat okozzak Neki”. (75. o.)

Nem véletlenül és nem is csupán poétikai jelentősége miatt hoztam szóba a pályakezdő értelmiségi ekkori belső lelki tusakodását, illetve a probléma sajátos történelmi megjelenítését, hanem azért, mert ezzel elérkeztünk a biográfia első számú kulcskérdéséhez, amely így szól: mitől olyan fontos Losonczy személye, hogy annyire bő terjedelemben és ilyen méretű dokumentáció feldolgozásával szülessék róla történelmi életrajz (merthogy könyvében a szerző elképesztően gazdag forrásanyagot mozgat meg)? Hiszen, látszólag, alig szól valami a dolog mellett. Az életútnak legfeljebb egy olyan pillanata vagy rövid szakasza volt, amely indokolhatná a vállalkozást. Természetesen az 1956-os forradalomban s annak közvetlen előtörténetében, illetve fájdalmas utótörténetében adatott meg Losonczynek az a kivételes hely, amely nagyobb figyelmet igényelhet. Ugyanakkor sem a márciusi fontbéli diákmozgalmár, sem a szociáldemokrata, majd kommunista élűjságírói ténykedés, de még a rövid időre szóló népművelési államtitkárkodás sem tűnik annak, mint ami alapul szolgálhatna egy rendszerint csak vezető politikusoknak kijáró biográfia elkészültéhez. Úgy vélem, Losonczy valójában nem is ezzel, hanem azzal tette magát „érdemessé” a történelmi biográfia hőséne szerepére, hogy életútjának paradigmaticus értelmet tulajdoníthatunk. S ezzel egyáltalán nem kívánom lebecsülni Losonczynek közvetlenül az '56-os forradalom előtt, majd a forradalom során játszott valóban nagy szerepét. Ugyanakkor az a szándék is idegen tőlem, hogy szemet hunyjak a kegyetlen megtorlás során rárótt iszonyú szenvedés, a meg-

rendítő mártírium megannyi ténye felett. Mégis: a számtalan hozzá hasonló sorsú, valamint közel azonos súlyú kortárs szereplő közül Losonczy az utókor emlékezetében főként azért léphet elő fontos szereplővé, mert életútjának a Kövérehez foghatóan gondos és érzékeny vizsgálata újat tud mondani a homo szovjetikusszá válásról, valamint a belőle való kilábalás tragédiába fúló heroikus törekvéséről. S ebben a tekintetben aligha akad nálánál pregnánsabb történelmi példa.

Jól ismert, s nem is kívánom ezt most részletezni, hogy Losonczy a vakhú sztálinista funkcionárius rendhagyó típusát testesítette meg hazai viszonylatban. Egyszerűen azért, mert keresztény és vidéki (szerény) középosztályi származása, majd fiatalkori szocializációja látszólag mind-mind ellene hatott későbbi politikai szerepének, e szerep tudatos választásának. Nem újdonság a típus létezése és viszonylag szűk körű hatása a honi kommunista mozgalomban, majd később a rendszer hatalmi gépezetében. Ugyanakkor máig rejtély övezi, hogy milyen közelebbi mentális feltételek és lelki motivációk működtek közre a jelenség létrehozásában. Ez az a kérdés, ami válaszra vár a biográfiában, és éppen az erre a kérdésre adott válasz okán mondhatjuk, hogy Kövér György Losonczy-életrajza újabb történetírásunk fontos, sőt kimagasló munkája.

A Losonczy-paradigma kulcsa, állítja Kövér, az identitásválság folytonos újratermelődése, valamint az ismétlődő krízishelyzetek módosuló fel- és megoldása az életút változó külső körülményei között. Mivel az identitás fogalmának klasszikus megfogalmazása E. H. Eriksontól származik, szinte törvényszerű, hogy a fiatal Luther identitásválságát analizáló Erikson elsősorban a fiatal Losonczy identitásválságának megértésében segíti szerzőnket. Kövér György így közvetlenül akkor támaszkodik a fogalom magyarázó erejére, amikor azt az egzisztenciális „döntést” igyekszik megérteni és az olvasóval is megértetni, ami az eredetileg nem éppen erre teremt Losonczyból kommunista típusú személyiséget teremt. Már az egyetemi (a diákmozgalmi) időszakot is a pszichoszociális alapokra helyezett identitásfogalom jegyében értelmezi azt vizsgálva, hogy mi viszi hősünket előre a megadott irányba. Losonczynek a már a gimnáziumi éveiben megnyilatkozó ösztönös

nonkonformizmusa (amiért gimnáziumot is kellett váltania) ugyanis az egyetemen, a pszichoszociális ellenőrök legyűrésével alakult át egyetlen domináns beállítódássá, melynek eredményeként felszámolódtak vagy csak elerőtlenedtek addigi többirányú kötődései. A Márciusi Front, Kövér szerint, azért volt hő-sünk életében fontos állomás, mert „véget vetett a sokszálú összetartozás átjárhatóságának”. Azaz: a származási örökség és az időközben ehhez utólag hozzáadódó másfajta viszonylagos függőségek háttérbe szorításával az egyetlen identitás kerekedett felül, s ezzel „tudatszint alá szorult a többes kötődés lehetősége”. (87. o.) Kérdés, hogy a református hitbe született Losonczy (korán elhalt apja református lelkész volt, ő maga pedig utolsó gimnáziumi osztályát református tanintézetben végezte) előtt nem nyílt-e „különút” lázadó énjének megtalálása során. Kevésbé nézett még szembe történetírásunk a különféle keresztény szocializációs tapasztalatok erejével és természetével. Így több mint feltűnő, hogy éppen a „debreceni márciusi frontosok” többségében református indíttatású táborából milyen sokan változtak át idővel hithű kommunistává (Losonczy mellett Kállai Gyula, Zöld Sándor vagy Újhelyi Szilárd neve említhető az ismertebbek közül). Ezzel a ténnyel Kövér György sem vet kellően számot.

Minél mélyebb identitásválságon esik át valaki, annál gyötrelmesebb és időben is annál inkább elhúzódik a választott új s egyenmű énazonosság kikristályosítása. Ennek szép példaként idéztük előbb a franciaországi hazatérés vagy dezertálás dilemmáját, melyről Losonczy levelezése tanúskodik. S a még mindig nem kellően feloldott identitásválság, a csak részben kiűrt többes kötődés jeleit véli a szerző kiolvasni Losonczy *Népszava*-beli, háború idejére eső publicisztikai működéséből is. „Énjének kimunkálása – jegyzi meg – egy elvonat kollektivistá elhossz jegyében... aligha hozott számára megnyugvást.” (100. o.) Hiszen írásainak stílusa „alapján az a benyomásunk, hogy legmélyebben még mindig... a »sorskérdések« (és eredeti identitásának) világa érintette meg...”. (104. o.)

A „hidegen racionális kollektívizmus” feltétlen akarása azonban végül meghozta számára az olyannyira vágyott eredményt, amikor a történelem már nemcsak szólította, de közbe is szólt, vagyis 1945 után. Az egyéniségkultusz

magából látszólag teljes sikerrel kigyomláló kommunista publicista a *Szabad Nép* vezető munkatársaként így már belülről is készen állt arra, hogy mindent buzgón végrehajtsion, amit a párt megkövetel tőle. Jellemző, hogy ekkori írásaiból a személyesség utolsó morzsái is végleg kivesztek; írójuk „ritkán szólalt meg [bennük] a saját nevében. A használt többes szám első személy azonban nem holmi »fejedelmi többes«, amelyet bennfenties intellektüelek használnak céhes berkeikben. Talán leginkább párttöbbesnek mondhatnánk, hiszen a leggyakoribb értelmezési keret a »mi kommunisták« formulát tartalmazta”. (156. o.)

Ez tehát az ár, amit azért fizetett, hogy kintről elindulva is oly rohamos gyorsasággal emelkedhessen a hatalmi hierarchiában. A későbbi, az 1956 végén nekilóduló kádári megtorlás során Losonczynek gyakran felrőtt „árulás” vádját némiképp megmagyarázza, hogy a párt berkeiben még ekkor is sokaknak tűnt úgy: Losonczy inkább adósa, mint áldozata volt pártjának. Hiszen: „A kortársak szemében – amint azt Kövér maga is megjegyzi – szédületes politikai karriert futott be.” (167. o.) S persze nem pusztán a pozicionális érvényesülés okán, hanem sokkal inkább azért, mert a személyiségüktől szabadulni igyekvők számára a kollektív utópia páratlan dolgot kínált. Az egyéniségkultuszt, a polgári individualizmust mint az önzés erkölcsétlen világát meghaladni kívánó lázadó én számára ugyanis úgyszólván az újjászületés, a lelki felszabadulás királyi útját nyitotta meg a kommunista mozgalomba való bekapcsolódás. Különösen azért, mert e mozgalom ideológiája, amin a mozgalom hatalmi tényezővé válása sem módosított érdemben, a kollektív felelősségértől áthatott, a vele eljegyzett gyakorlati élet ígéretét hordozta magában. Egyfajta világi megváltás volt ez, melyben – mint minden megváltásban – legfőljebb szűk körű kiválasztott kisebbség részesülhetett. Kivételes egyéni jótétemény tehát, ha bárki, s kivált olyan valaki számára, akinek evégett még keserves identitáskonfliktusokat is meg kell közben „oldania”, végül megadatik az üdvözülés iménti lehetősége. Talán éppen ebben az üdvözülés iránti növekvő vágyban kísért Losonczy mélyen fekvő reformátussága?

A hamarosan bekövetkező elbukás, amely Losonczy esetében 1951 januárjában a pártés állami vezető tisztségektől való megfosztás-

sal vette kezdetét, majd a néhány hónappal későbbi bebörtönzéssel vált teljessé, véget vett a dráma első felvonásának. S ha Losonczy szakszerű történeti biográfiában elbeszélte életútját eddig jobbára a narráció tükrében követtük nyomon, már most fel kell tenni a kérdést: tragikus vagy csak drámai hős volt-e a történet főszereplője. A sztálinizmus történelmi periódusával kapcsolatban elsők között Fehér Ferenc vetette fel még a hatvanas évek derekán a tragikum fogalmának itteni alkalmazhatóságát. Ő akkor úgy ítélte meg, hogy bukásával a csak „*öntudatos zarnok, bürokrata és kalandor*” kommunista éppúgy nem válik tragikus hőssé, mint az, aki pusztán cserbenhagyta az addig általa szolgált ügyet, hiszen: „*sem a renegátság, sem a kiábrándultság, nincs tragédiája*”. (Fehér Ferenc: A TRAGIKUM ELSIKKASZTÁSA. *Válóság*, 1964/8. 46. o.) Egyedül az a történet képes az arisztotelészi kritériumoknak megfelelően *részvélet és félelmet* kelteni, fejtgette, melyben a súlyos vétség következtében elbukó hős „*érzi és viseli lelkében a felelősséget az általa okozott szükségszerű szenvedésekért*”; netán úgy fordul szembe addigi életével, hogy az „*szabadon és tudatosan választott akció eredménye, vagy legalább utólag, a próbatétel és megrendülés idején tisztázza és vállalja a hős a maga helyét a történelmi áramlatok közt*”. (Uo. 45., 46. o.) A lényegét illetően egyet kell érteni Fehérrel, jóllehet „*a kis és nagy Sztálinok*” elsőként említett típusára vonatkozóan a tragikum lehetőségének akár csak az elvi lehetősége is ma már módfelett kétséges. Ám a Losonczy-paradigma szempontjából nem is erről, hanem a renegát és kiábrándult kommunista variánsról van inkább szó. Gondolatmenetét követve Losonczy első bukását így nehezen nevezhetjük tragikusnak, s a Rákosi áldozatává lett vakhú kommunista funkcionárius ekkori kálváriája ezért nem is terem belőle tragikus hőst. Főként azért nem, mivel mint afféle véletlen (?) áldozat, szomorú sorsa legföljebb szájalmat s nem pedig részvétet kelt. Ám a Losonczy-paradigma lényege nem ez, hanem az, ahogyan a dráma tovább folytatódik, hogy végül tragédiává alakuljon át. Erről szól Kövér György biográfiájának utolsó kétötöd része.

A tragédiába átcsapó életpálya nem teljesen előkészítetlen. A biográfus 1947/48-ra

datálja „*az eretnokség első hajszálrepedéseit*”, melyre akkor „*az azonnali válasz az elfojtás volt*”. (161. o.) Kérdés persze, hogy ezt pusztán előzménynek vagy inkább a nem teljesen legyúrt valamikori identitás utolsó fellobbanásának kell-e tekinteni.

A második felvonás ténylegesen a börtönbe kerüléssel kezdődik, és a majdani börtönhalállal végződik. Ami a kettő közé zsúfolódik, az képezi a Losonczy-paradigma végki-fejletét. Ha Losonczy időben első elbukását éppen a tudatos és felelősségteli cselekvés hiánya okán minősítettük tragikum nélkülűnek, akkor az életrajz későbbi történéseit éppen a tudatos és felelősségteli magatartás miatt nevezhetjük tragikusnak. Nem véletlen, hogy az életút e szakaszáról szóló narráció némileg szintúgy módosul a közvetlenül megelőző évekről szóló beszámolóhoz képest. Újra megjelennek ugyanis a források között a személyes dokumentumok. 1954 őszéről származik Losonczynek az a levele, melyről a szerző külön is megjegyzi: „*Ilyen mély feltáráshoz – talán a diploma után édesanyjához írt levelét leszámítva – nem bukkanhatunk a ránk maradt levelezésben.*” (236. o.)

Ám túl ezen, a politikai arénába lassanként visszatérő Losonczy a nyilvános beszéd eszközeivel is kezdi visszahódítani korábban elvesztett énjét, amint ezt a szerző Losonczy-nak egy 1956. februári, a KEB plénuma előtt tartott beszédét elemezve kimutatja. „*Az is önmagáért beszél – írja –, ahogyan »a kommunisták, a becsületes emberek« azonosításából »a kommunisták és a becsületes emberek« mellérendelés szinte észrevétlenül megszületik. A pártcentrikus világkép elhasználódását azonban a legmarkánsabban az jelzi, ahogyan a 99%-ban »becsületes emberek«-ből álló »nép« a nyilvánosság színterein bekapcsolódik a történetek elbírálásába.*” (245. o.) Ennek a regenerálódásnak volt egy másik, jóval prózaibb oldala is: a börtönben kifejlődött pszichózis leküzdése, majd visszatalálás a normális lelki élethez. Nem mondható, hogy Kövér György nem szentelt elegendő figyelmet Losonczy Géza pszichózisának. Mégis: Losonczy-nak a klinikai értelemben vett örültség iránti hajlamával talán jobban számolhatott volna, amikor hőse identitásválasztásait elemezte.

Természetesen éppen ez a személyes identitás újbóli megteremtésére irányuló törekvés

az, ami maradéktalanul hitelesíti Losonczy egész 1956-os gyakorlati tevékenységét, beleértve a Petőfi-köri, majd pedig a forradalom idején vállalt szerepét is. Kövér arra hajlik, hogy mindezt csupán „a vezeklés lehetőségeként és kísérleteként” ítélje meg. Én inkább azon a véleményen vagyok, hogy többről és másról van szó e lázas hónapokban és napokban.

A szerző valóban gyümölcsözően hasznosította az identitásválság eriksoni fogalmát annak megértése során, hogy miként válhatott Losonczyból vakhú kommunista fiatal felnőtt korában, ugyanakkor adósunk marad a későbbi életút identitásválságának hasonló magyarázatával. Nincs hely itt a kérdés részletesebb taglalására, röviden azonban jelezhetem, hogy szerintem mi vinne közelebb a kívánatos fogalmi analízishez.

A börtönbe kerülés következtében Losonczyban megbomlott a szociális és az éni-identitás évekkel azelőtt oly nehezen megteremtett egysége, ami újólag kiélezte identitáskonfliktusát. A szociális identitás megvonása (ez bebörtönzéséből és megvádoltatásából fakadt), úgy tűnik, Losonczy esetében nem eredményezte a már egyszer megtagadott (vagy inkább elfojtott) éni-identitáshoz való teljes visszatérést. Viszont annak mégoly részleges felszínre kerülése is könnyen mozgósítható erőforrással látta el hősünket egy új szociális identitás létrehozásakor, ami – és éppen ez teremt némi folytonosságot a negyvenes évek, valamint az ötvenes évek közepének Losonczyja között – továbbra is *politikai aktivizmushoz* kötötte éni-megvalósítását. Égető a kérdés, hogy miért vette fel újra éppen ezt a fonalat, és miért nem fordított végleg hátat addigi életének, melyre pedig elvileg (képzett értelmiségiként) meglett volna a módja. Kérdés, amire egyelőre nincs még válasz.

Ebben rejlik tehát Losonczy tragikumának valódi értelme és tényleges jelentősége. Hiszen az egyéniségkultusz romjain újraalkotott szociális identitás az adott formában akkortájt nem számíthatott tartós sikerre; így szinte előre megjósolható az ebben feloldódó egyén sorsszerű bukása. Ám ez már egy tudatosan vállalt, autonóm emberi választás következménye, olyasmi tehát, ami valóban részvétet tud kelteni a balvégzetű hős iránt. A dolog tragikumát fokozza, hogy Losonczy nem csekély belső harcok árán és ugyanak-

kor roppant külső megpróbáltatások közepette haladt előre kikerülhetetlen végzete felé. S éppen ez állítja szembe mindazokkal a pályatársaival (legegyértelműbben a Kádár Jánosok képviselte alternatívával), akik a próbatétel és a megrendülés idején sem voltak képesek tisztázni s vállalni korábbi szerepüket, hogy ennek nyomán célként kitűzhesék maguk elé identitásuk megváltoztatását. Talán azért, mert nem volt miből új szociális identitást teremteni maguknak?

Ha akad komolyabb bíráltnivaló e roppant tömegű történeti adaton nyugvó, kitűnően megírt és honi historiográfiánkban szokatlan fogalmi igénnyel kidolgozott biográfián, az Losonczy küzdelmes utolsó éveinek fogalmi megjelenítésére vonatkozik. Úgy látom, hogy az, amit Kövér György az eriksoni kategória birtokában plauzibilis magyarázatként előad Losonczy első átváltozásáról, gondolatilag nincs kellően folytatva akkor, amikor a szerző hőse második átváltozását mutatja be. S nem azért, mert közben ellankad a személyiség története iránt korábban tanúsított élénk érdeklődése. 1956 nyarán járva például felteszi a kérdést: „*Vajon megtudhatjuk-e valaha is, mi járt a fejében, mi foglalkoztatta ekkoriban?*” Majd azzal folytatja, hogy a források elégtelensége ellenére is kész a rekonstrukció kockázatát vállalni, hiszen nincs más választása, „*ha valóban a személyiség egésze, belső magja érdekel bennünket*”. (254. o.) Ezen a ponton azért támad mégis némi hiányérzetünk, mert az 1954–56-os éveket illetően Kövér nem tisztázza kellőképpen Losonczy emez utolsó választásának motíváltságát. S különösen azért lehetünk ekkor elégedetlenek, mert a szerző könyve korábbi fejezeteiben elkényeztetett bennünket, olvasókat az életút fordulatainak a megértéséhez segítségül hívott fogalmak értő és érzékeny alkalmazásával.

Olyan időpontban látott napvilágot Kövér György Losonczy Gézának szentelt biográfiája, amikor 1956 kutatásának intézményes feltételei, politikai döntés nyomán, bizonytalanlanná váltak. Talán ezért sem felesleges, ha rögzítjük, hogy könyve az utóbbi évek egyik legizgalmasabb történetírói alkotása.

Gyáni Gábor